

УДК 349.42

АГРОСФЕРА ЯК ОСНОВА СТАЛОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА

**Т.В. КУРМАН, кандидат юридичних наук,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого¹**

Здійснено аналіз наукових підходів до визначення поняття агросфери, на основі якого сформульовано авторську дефініцію цього поняття як аграрно-правової категорії, визначено його зміст та співвідношення зі сталим розвитком сільськогосподарського виробництва.

Агросфера, сталий розвиток, сільськогосподарське виробництво.

У сучасних умовах особливої актуальності набувають питання щодо видозміни, розширення предмета аграрного права. Це зумовлюється подальшим розвитком аграрних відносин, необхідністю забезпечення продовольчої безпеки нашої держави, а у зв'язку з цим – сталого розвитку як сільськогосподарського виробництва, так і сільських територій в цілому. Право, в тому числі й така його галузь, як аграрне право, виступаючи регулятором суспільних відносин, має адекватно реагувати на зміну вказаних відносин, на появу нових їх різновидів з метою забезпечення ефективності регулювання.

На сьогодні однією з новел аграрно-правового регулювання стає така категорія, як агросфера. Поняття «агросфера» набуло широкого застосування в економічній літературі. Воно знайшло відображення у працях О.Л. Попової [1, с. 73–84], О.О. Созінова [2, с. 7–16], В.І. Придатка, Б. Пасхавера [3, с. 38–44; 4, с. 73–82] та ін. Привернуло дане поняття і увагу з боку представників земельно-правової науки, зокрема П.Ф. Кулинича [5, с. 79–82]. В аграрно-правовій науці дане поняття поки що залишається неопрацьованим. Однак, як вбачається, поняття «агросфера», безумовно, є аграрно-правовою категорією, яку має бути покладено в основу предмета аграрного права, адже аграрні відносини є складовою частиною більш широких за обсягом суспільних відносин, пов'язаних з використанням, зокрема в процесі аграрного виробництва, відтворенням та охороною агросфери. Дана теза підтримується і у спеціальній літературі [6, с. 44]. Окрім того, комплексний, міждисциплінарний підхід до визначення поняття «агросфера» забезпечить можливість отримання такого наукового результату, з урахуванням якого з'явиться можливість сформулювати виважену, ефективну державну аграрну політику, визначити першочергові дієві заходи щодо вирішення наявних проблем

функціонування і подальшого сталого розвитку як агросфери в цілому, так і сільськогосподарського виробництва зокрема.

На сьогодні агросфера в Україні займає понад 70 % території і є місцем проживання і праці значної частки населення. Окрім того, агросфера – це головне джерело забезпечення населення держави продовольством, а промисловості – сировиною рослинного і тваринного походження. Викладене й зумовлює актуальність цього дослідження.

Поняття «агросфера» є складним, оскільки виступає і природничою, і соціальною, і економічною і, в тому числі, правовою категорією. У тлумачному словнику агросфера визначається як частина біосфери, до якої входять культурні рослини та свійські тварини, а також оброблений під сільськогосподарські культури ґрунт [7, с. 11].

О.О. Созінов наводить більш загальне визначення агросфери як сукупності територій, де внаслідок дії антропогенного фактора функціонують переважно модифіковані людиною форми живої речовини, спеціалізовані для ефективної трансформації сонячної енергії у необхідну для існування людства продукцію [8, с. 381].

На думку О.Л. Попової, агросфера являє собою складну соціально-економічну та водночас уразливу агробіологічну систему, якій властиві диверсифіковані функції – життєзабезпечення (виробництво агропродовольства і сировини для задоволення потреб населення у продуктах харчування, одязі, паливі тощо), життєдіяльності (умови і якість життя сільського населення, місце прикладання праці та одержання доходів), життєоблаштування (освоєність середовища проживання, його якісний стан і екологічна безпечність) [1, с. 77].

В. Трегобчук і В. Прадун визначають агросферу як частину біосфери, в якій домінують культурні рослини, свійські тварини, оброблені ґрунти та пов'язані з ними організми. Також, на думку авторів, до агросфери належать луки, пасовища, сільські поселення, малі річки, ставки, лісосмуги, діброви, всі типи агроландшафтів, агробіоценозів та агроєкосистем, створені розумом та діяльністю людини [9, с. 5].

Отже, у більшості словників та літературних джерел агросфера трактується як частина біосфери, залучена до сільськогосподарського використання, тобто зайнята агроєкосистемами. До основних її складових належить оброблений ґрунт під сільськогосподарські культури, культурні рослини, свійські тварини. Також більшість дослідників включають до агросфери сільські населені пункти, дороги, річки, ставки, канали, пасовища, луки, лісосмуги, гаї та всі інші типи агроландшафтів, агробіоценозів та агроєкосистем, що створені людиною. Таким чином, можна дійти висновку, що загалом конструкцію агросфери становлять сільськогосподарське виробництво, сільське населення і сільські території (агроландшафти).

Вбачається, що агросфера – це складна аграрно-правова категорія, яка лежить в основі предмета аграрного права і включає наступні елементи: а) об'єкти аграрних правовідносин (культурні рослини, сільськогосподарські тварини, оброблений ґрунт під сільськогосподарські

культури); б) певне коло їх суб'єктів – сільське населення в особі фізичних осіб, які можуть працювати у сільськогосподарських підприємствах за трудовим договором, бути членами чи учасниками таких підприємств або займатися веденням особистого селянського господарства; в) сферу реалізації аграрних прав і обов'язків, а, отже, й виникнення, зміни та припинення аграрних правовідносин – сільські території, сільськогосподарське виробництво тощо.

Враховуючи викладене, можна констатувати тісний зв'язок між агросферою і концепцією сталого розвитку сільського господарства, яка так само включає виробничу, соціальну і екологічну складову. Запроваджена ООН стратегія сталого розвитку виходить з того, що економічний та соціальний розвиток, а також охорона навколишнього середовища є взаємозалежними і взаємодоповнючими компонентами такого розвитку.

Слід погодитися з П.Ф. Кулиничем, що агросфера є і на історично тривалий час залишатиметься джерелом продовольчого забезпечення суспільства і потребуватиме існування, всебічного вдосконалення та подальшого розвитку аграрних (виробничих) відносин за участю суб'єктів аграрного господарювання [6, с. 45]. Дійсно, від стану агросфери значною мірою залежать добробут і умови життя нинішніх і майбутніх поколінь. Використання її в процесі аграрного виробництва існуючими нині виснажливими способами індустріальної моделі призведе лише до загострення екологічної кризи, до остаточного виснаження природного потенціалу та інших вкрай негативних наслідків, включаючи загрозу самому існуванню людства. Як зазначається у спеціальній літературі, сільськогосподарська діяльність, пов'язана з трансформацією природних ландшафтів в агроландшафти, незмінно супроводжується зниженням біорізноманіття та екологічної стійкості останніх [10, с. 219]. Слід також погодитися з тезою О.М. Савельєвої, що для забезпечення сталого аграрного виробництва потребують більш досконалого правового регулювання нормами саме аграрного права відносини у сфері впровадження сучасних екологічно безпечних інноваційних технологій використання земель сільськогосподарського призначення в процесі виробництва сільськогосподарської продукції [11, с. 327–328]. Отже, на сьогодні особливої актуальності набувають питання розвитку агросфери на умовах сталості, що в свою чергу передбачає й вимагає сталого розвитку сільськогосподарського виробництва, який має бути забезпечений відповідними правовими засобами.

Доцільним вбачається звернутися до позитивного досвіду зарубіжних держав. Так, у США та інших країнах була прийнята система законодавчих актів з охорони земель, екологічного регулювання основних видів діяльності в аграрному виробництві і обмеження негативного впливу на нього промисловості та урбанізованих територій. Були створені спеціальні державні служби, які шляхом дорадництва, різних премій і штрафів, зниження податків, пільгових кредитів, значних дотацій, цільових

державних інвестицій тощо допомагають фермерам дотримуватися вимог агроекології [2, с. 8].

Державне регулювання процесів використання ресурсів агросфери в процесі сільськогосподарського виробництва, особливо земель сільськогосподарського призначення, стає актуальним також у зв'язку з тим, що на основній частині цих земель в Україні здійснюють виробничо-господарську діяльність не власники, а орендарі, які передусім ставлять за мету отримання прибутку від цієї діяльності, а не дбайливе, екологізбалансоване використання чи збереження земельних ділянок, які не є їх власністю, і довкілля.

Тому в більшості розвинених країн сформувалася державна політика, спрямована на захист агросфери. Особливо позитивними результатами характеризується стратегія, що ґрунтується на парадигмі сталого розвитку агросфери, а, відповідно, й сталого розвитку сільськогосподарського виробництва. Отже, на сьогодні в Україні назріла гостра необхідність у визначенні стратегії розвитку як сільськогосподарського виробництва, так і агросфери в цілому. І ця стратегія, безумовно, має базуватися на принципах сталого розвитку, що має знайти своє відображення і в законодавстві.

У законодавстві України зроблено певні спроби визначити шляхи забезпечення сталого розвитку сільськогосподарського виробництва і сільських територій. Так, основною метою Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 р., затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2007 р. [12, 2007. - № 73. – С. 7. – Ст. 2715], визначено забезпечення життєздатності сільського господарства, його конкурентоспроможності на внутрішньому і зовнішньому ринках, гарантування продовольчої безпеки, збереження селянства як носія української ідентичності. Серед основних завдань і заходів у розділі 5 цієї Програми названо створення екологічно безпечних умов для життєдіяльності населення, збереження навколишнього природного середовища та раціонального використання природних ресурсів, особливо земель сільськогосподарського призначення.

Пріоритетними напрямками досягнення стратегічних цілей згідно зі Стратегією розвитку аграрного сектора економіки на період до 2020 року, схваленої Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2013 р. [12, 2013. – № 83. – С. 23. – Ст. 3088], окрім іншого проголошено: забезпечення якості та безпечності харчових продуктів; поліпшення системи державного контролю у сфері земельних відносин; стимулювання до раціонального і ефективного використання зазначених земель та підвищення рівня екологізації сільськогосподарського землекористування; забезпечення стабільної системи державної підтримки аграрного сектора, встановлення критеріїв доступу до прямої бюджетної підтримки з урахуванням соціально-економічної ролі господарств для сільських громад, агроекологічних вимог та ін.

Вбачається, що забезпечення організаційно-правовими та економічними заходами сталого розвитку сільськогосподарського виробництва

надасть можливість збільшити обсяги виробництва продукції рослинництва, тваринництва, рибництва, лісівництва, підвищити її якість та безпечність, а, отже, і її конкурентоспроможність як на внутрішньому, так і на міжнародному рівні. Підвищення конкурентоспроможності продукції національного аграрного виробництва шляхом перетворення аграрного сектора на високоефективний, конкурентоспроможний на внутрішньому та зовнішньому ринках сектор економіки та забезпечення продовольчої безпеки України проголошено сьогодні одними із стратегічних цілей державної аграрної політики нашої держави (ст. 2 Закону України від 18 жовтня 2005 р. «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року») [13, 2006. – № 1. – Ст. 17]. Окрім того, аграрний сектор є перспективною сферою інвестування в економіку України, що зумовлюється зростаючим попитом та цінами на продовольство на світовому ринку та необхідністю забезпечення продовольчої безпеки нашої держави.

Забезпечення сталого розвитку сільськогосподарського виробництва включає наступні складові: підвищення конкурентоспроможності аграрного виробництва; забезпечення його економічної ефективності; розвиток органічного аграрного виробництва та інших видів екологічного підприємництва (виробництво екологічно чистих продуктів, засобів захисту рослин; роботи і послуги з рекультивації та відновлення природного середовища; біотехнології тощо) [14, с. 22–23]; впровадження ресурсозберігаючих, безпечних, екологічно чистих технологій виробництва сільськогосподарської продукції, а також впровадження міжнародних стандартів її безпечності і якості. Особливої актуальності для України все це набуває в умовах євроінтеграції. При цьому, як вбачається, вирішення проблеми забезпечення сталого розвитку сільськогосподарського виробництва потребує комплексного, системного підходу, використання сукупності організаційно-правових, економіко-правових, управлінських та соціальних засобів, що має знайти закріплення у Концепції сталого розвитку сільськогосподарського виробництва в Україні. Це підтримується і у спеціальній літературі [15, с. 206].

Сталий соціальний розвиток сільських територій надасть можливість створити належні умови проживання і праці для сільського населення, забезпечити проголошені Конституцією України [13, 1996. – № 30. – Ст. 141] їхні права на соціальний захист (ст. 46), на освіту (ст. 53), на охорону здоров'я (ст. 49), на працю (ст. 43), на достатній життєвий рівень (ст. 48) та ін. Окрім того, сталий екологічний розвиток, одним із проявів якого є раціонально сформовані агроландшафти, сприятиме збереженню й відтворенню сприятливого середовища для життєдіяльності населення України, в тому числі і для майбутніх поколінь, зменшенню і попередженню деградації ґрунтів, збереженню біологічного різноманіття, підтримці екологічної рівноваги.

Таким чином, за умови розвитку сільського господарства на засадах сталості, агросфера як система, що поєднує виробничу, соціальну і екологічну складову, забезпечить можливість задовольнити зростаючі

потреби у продовольстві у поєднанні зі збереженням і примноженням агроресурсного потенціалу, а отже сприятиме досягненню стратегічних цілей державної аграрної політики України.

Список літератури:

1. Попова О. Агросфера: соціоекономічний зміст і засади сталого розвитку / О. Попова // Економіка України. – 2012. – № 5. – С. 73–84.
2. Созінов О.О. Агросфера України у ХХ столітті / О.О. Созінов // Вісник НАН України. – 2001. – № 10. – С. 7–16.
3. Пасхавер Б. Сценарії розвитку агросфери / Б. Пасхавер // Економіка України. – 2011. – № 11. – С. 38–44.
4. Пасхавер Б. Рентабельность агросферы: проблемы стабильности / Б. Пасхавер // Экономика Украины. – 2004. – № 2. – С. 73–82.
5. Кулинич П.Ф. Правове забезпечення екологічної безпеки агросфери: постановка проблеми / П.Ф. Кулинич // Актуальні проблеми становлення і розвитку права екологічної безпеки в Україні : матер. наук.-практ. круглого столу (м. Київ, 28 березня 2014 р.) / ред. кол. М.В. Краснова та ін.; Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – Чернівці : Кондратьєв А.В., 2014. – С. 79–82.
6. Кулинич П.Ф. До питання про розвиток предмета аграрного (сільського) права / П.Ф. Кулинич // Аграрне право як галузь права, юридична наука і навчальна дисципліна : матер. Всеукр. круглого столу (25 травня 2012 р.): зб. наук. пр. / за заг. ред. В.М. Єрмоленка, В.І. Семчика. – К. : Видавн. центр НУБіП України, 2012. – С. 44. – С. 43–46.
7. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і доповн.) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – С. 11. – 1728 с.
8. Созінов О.О. Агросфера України (минуле, сьогодення, майбутнє). Наук. записки. / О.О. Созінов. – К. : Academia, 1999. – Т. 9. Спец. вип. – С. 381.
9. Трегобчук В. Аграрна сфера: модель сталого розвитку / В. Трегобчук, В. Прадун // Вісн. НАН України. – 2004. – № 9. – С. 5. – С. 5–16.
10. Мельник Л.В. Еколого-економічне обґрунтування раціонального використання агроландшафтів / Л.В. Мельник // Держава і право: проблеми становлення і стратегія розвитку: зб. матер. VII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Суми, 17–18 травня 2014 р.) / Сумська філія ХНУВС. – Суми : Друк. дім «ПАПІРУС», 2014. – С. 219. – С. 219–222.
11. Савельєва О.М. Про забезпечення сталого сільськогосподарського виробництва як предмет правового регулювання / О.М. Савельєва // Сучасні науково-практичні проблеми екологічного, земельного та аграрного права: матер. «круглого столу» (м. Харків, 6 грудня 2013 р.) : зб. тез наук. доп. / за заг. ред. А.П. Гетьмана; Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». – Х. : Право, 2013. – С. 326–328.
12. Офіційний вісник України. – 2007. – № 73. – С. 7. – Ст. 2715.
13. Відомості Верховної Ради України.
14. Бобкова А.Г. Види екологічного підприємництва / А.Г. Бобкова // Сучасні науково-практичні проблеми екологічного, земельного та аграрного права: матер. «круглого столу» (м. Харків, 6 грудня 2013 р.): зб. тез наук. доп. / за заг. ред. А.П. Гетьмана; Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». – Х. : Право, 2013. – С. 22–25.
15. Курман Т.В. До питання про агросферу як аграрно-правову категорію / Т.В. Курман // Держава і право: проблеми становлення і стратегія розвитку: зб.

матер. VII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Суми, 17–18 травня 2014 р.) / Сумська філія ХНУВС. – Суми : Друк. дім «ПАПІРУС», 2014. – С. 206. – С. 205–207.

Осуществлен анализ научных подходов к определению понятия агро-сферы, на основе которого сформулирована авторская дефиниция этого понятия как аграрно-правовой категории, определено его содержание и соотношение с устойчивым развитием сельскохозяйственного производства.

Агросфера, устойчивое развитие, сельскохозяйственное производство.

The article notes that one of the novels of legal regulation is such a category as agrosphere. The author analyzes the scientific approaches to the definition-sphere on which basis it was formulated the author's definition of the term as agro-legal category, defined its meaning and value of sustainable development of agricultural production.

Agrosphere, sustainable development, agricultural production.